

GENEESKUNDIG TOEVOORZICHT IN DE BARONIE VAN BREDA; EEN INSTRUCTIE UIT 1756.

F.A.H. PEETERS

De geneeskundige voorzieningen ten platten lande vormen, althans van vóór 1800, een nog in belangrijke mate onontgonnen terrein van geschiedkundig onderzoek. Het verheugt mij dan ook door toedoen van den archivaris van Prinsenbeek, den Heer C. Latour, een aldaar berustend en ook voor de pharmacie belangrijk document in bredere kringen bekend te kunnen maken. Het betreft een Instructie voor Landsdoctor Adriaen van Ghert, gevolgd door een Lijst van in- en uitwendige Medicamenten, uit de „Notulen en Resolutien van de Magistraat van Hage“, folio 265 t/m 268 (Archiefnr. 1650). Hieronder volgt een afschrift dezer stukken; een enkele correctie is in cursief uitgevoerd.

Vergaeding Zaterdag den 13^{en} 9^{ber} 1756 present den Heere Schout en Scheepenen Van Raak en Van Loo. Den Heere Schout communiceert de Instructie Voor Adrian Van Ghert als Lands Doctor Van de Baronnie Van Breda, Luydende woordlyk als Volgt.

Instructie voor Adriaan van Ghert als 's Lands Doctor van de baronnie van Breda.

Eerstelyk sal hy nauwkeurig en behoorlyk examineeren alle chirurgyns, die in het toekomende door de respectieve Geregten der baronnie sullen werden aangesteld tot dorpschirurgyns, mitsgaaders alle andere die sig na dato deeser in eenige plaats van de baronnie sullen willen etablisseeren om aldaar de chirurgie te exerceeren ten welken einde alle soodanige nieuw aankomende chirurgyns in het vervolg sig alvoorens in eenige functie van de chirurgie te treden aan den voornoemde 's Lands Doctor van Ghert sullen moeten aangeven, die daar op deselve sal moeten examineeren, off sy de Anatomie verstaan en in de medicynen geverseert syn, de Examinatie sal moeten geschieden ter presentie van twee regeerende Deekens van het chirurgyns gilde te Breda, en den Schout, en een van de geregte uit de plaats daar sy willen geadmitteert syn, en sal den geexamineerden aan ieder van deselve twee Deekens voor vacatie en salaris moeten betalen drie guldens. De geexamineerde bequaam bevonden synde, sal den 's Lands Doctor daar van aan deselve een behoorlyke certificatie ter hand stellen, sonder dat voortaan iemand, wie het ook mogt syn, sig de exercitie van de chirurgie in de voors: baronnie sal mogen onderwinden, off daar toe eenige admissie by het geregte te versoeken ten sy alvoorens voorsien synde van een soodanige certificatie, welke hy voor het doen van eenige functie sal moeten vertoonen aan het geregte van de plaats, en ter secretarye aldaar sal moeten Geregistreert worden, op peene van contrarie doende, telkens en ieder rys te verbeuren eene boete van twaalff guldens, uitgesondert nogtans de chirurgyns welke reeds voor dato deeses in de voorschreeve Baronnie de chirurgie hebben geexerceert, die niet gehouden sullen syn sig van dusdanige certificatie te voorsien,
De voorschreeve 's Lands doctor sal voortaan eens 's Jaars, en sulks wel

in augustus off september sig begeeven op alle de plaatsen van de baronnie, en aldaar nauwkeurig examineeren off de chirurgyns:, soo wel die voor dato deeses reeds in functie syn, als diegene die in het vervolg sullen aankoomen, syn voorsien van de nodige Instrumenten, en Medicynen, gelyk ook de Apothecars, indien eenige in de baronnie gevonden worden, en daar omtrent eenig defect bevindende het geen niet aanstonds word geredresseert, sal hy daar van kennis moeten geven aan het gerecht van de plaats, ten einde daar in de nodige voorsieninge te doen, het sy tot interdictie aan de gebreekige van de exercitie der chirurgie en het debiet der Medicynen, off soodanig anders als het gerecht na exigentie van saaken sal oordeelen te behooren,

En op dat de chirurgyns sig in het vervolg behoorlyk van de vereischte Instrumenten en Medicynen kunnen voorsien soo sal de voorschreeve 's Lands Doctor hebben te formeeren een exacte en specifieke lyst van alle de Instrumenten en Medicynen, waar van de chirurgyns in de voorschreeve baronnie altoos behooren voorsien te syn, en sal hy deselve lyst uiterlyk ses weeken na syn aanstelling overgeeven aan die van onsen Raade, omme nader geexamineerd en vervolgens gearresteerd en geaprobeert te worden, welke alsoo geaprobeerde lyst hy ter secretarye van het gerecht van ieder plaats in de voorschreeve baronnie sal moeten laten registreeren, waar van dan door het gerecht een Exemplaar sal ter hand moeten gesteld worden aan ieder chirurgyn aldaar reeds in functie synde, off die in het vervolg sullen willen practiseeren, met last aan deselve om sorge te draagen, dat sy voortaan ieder respectivelyk het een en ander in voorraad hebben, Wyders sal de voorschreeve 's Lands Doctor ter requisitie van het gerecht van ieder plaats moeten examineeren de vroedvrouwen, die in het vervolg door de respective Geregten in de voorschreeve baronnie sullen werden aangesteld, en daar van aan deselve een behoorlyke certificatie geven, en sal voortaan in de voors: baronnie niemand als vroedvrouw mogen fungeeren, sonder door het gerecht van de plaats daar toe geadmitteert en door den 's Lands Doctor behoorlyk geexamineert, en van een certificatie van den selven voorsien te syn, op peene van telkens contrarie doende, te verbeuren twaalff guldens,

In gevalle van besmettelyke siekte, off voorvallende buiten gewoone swaare operatien aan arme personen, sal den voorschreeve 's Lands Doctor ter requisitie van het gerecht van de plaats sig daar by begeeven, en ook by de te doene operatie hebben te assisteeren, en indien den Drossaard off desselfs Stadhouder, mitsgaders de officieren van Roosendaal en Oosterhout het mogten goedvinden en koomen te requireeren, sal hy deselve in het neemen van visitatie aan gequeste en verongelukte personen hebben te assisteeren, de visitatie te doen, en daar van behoorlyke acte te geven, En in cas van de te doene taxatien, van Reekeningen wegens Meesterloon en geleverde Medicynen door de respective geregten van de baronnie, sal hy ter requisitie van deselve alle sodanige Reekeningen en Specificatien nauwkeurig moeten examineeren, en daar op, des noods, specific aan het gerecht syne consideratien in geschryfte overgeeven, en adviseeren hoedanig en tot wat som hy vermeend dat de reekeningen off specificatien behooren getaxeert en gemodereert te worden,

En sal den voornoemde 's Lands Doctor aan de chirurgyns off apothecars ten platten lande geenerlye Medicamenten, off ietwes daar toe behoorende mogen debiteeren, direct off indirect, op peene van de facto vervallen te syn van deese syn aanstellinge.

Den voorschreeve 's Lands Doctor sal dese syne functie en al het gene

voorschreeve is, en daar toe behoord moeten waarneemen en verrigten voor een Jaarlyksche wedde off tractement van drie hondert guldens, te betalen door de respective Dorpen en plaatsen van de voorschreeve baronnie repartities gewys, en op den voet van de ordinaire repartitie der gemeene lasten in de baronnie, sonder dat hy voor het doen der voorgemelde examinatien van chirurgyns en vroedvrouwen, mitsgaaders voor al het geene door hem uit hoofde deeses, en van syne aanstellinge moet verrigt worden ietwes hoe genaamt sal moogen Declareeren off pretendeeren, dan alleen vyff guldens 's Daags voor defrayement en reiskosten weegens syne voorschreeve te doene vacatien in de baronnie, welke aan hem sullen werden goed gedaan door het gereg van ieder plaats, ter wiens requisitie hy aldaar heeft gevaceert,

En sal den voornoemde 's Lands doctor op deese syne Instructie hebben te doen den behoorlyken Eed van getrouwigheid, mitsgaaders die van suivering, en daarenbooven, ook, dat hy ter sake van dese syne functie en bedieninge niet sal neemen eenigerlye giften off gaven, nog ietwes pretendeeren, behalven het geene hem hier booven is toegelegd, direct off indirect, en sulks in handen van den Drossaard der Stad en baronnie van Breda, off by absentie in handen van desselfs Stadhouder Mr. Rombout Melchior Damisse die tot het affneemen van den gemelden Eed by desen werd geauthoriseert, En word den voornoemde Lands Doctor hier meede ernstelijk gelast sig na dese syne Instructie in alles preciese en exact te reguleeren, en te gedragen, mitsgaaders alle en een iegelyk die het aangaat, Sullende van dese syne Instructie de nodige Exemplaaren werden affgesonden aan den Stadhouder Damisse, ten einde dien door het gereg op ieder plaats na behooren gepubliceert en voorts geregistreert, en in het vervolg alomme aldaar geobserveert te werden,

Alles nogtans by provisie en alleen gedurende het leven van den voornoemde A: van Ghert, sonder consequentie voor het toekomende na desselfs overlyden.

Actum op ons hoff in 's Gravenhage den 29 october 1756 was geteykent

ANNE onder stond ter ordonnantie van haare koninklyke hoogheid en gecontrasigneert J: De baek (L S).

Deese gepubliceert den 14^e November 1756 present den heere Schout Mr. Lubertus Stuerman, Cornelis van den Eynden en Jan van Loo Scheepenen by my ondergetykende Secretaris in de hage J:G: Nummes.

LIJSTE

Van in- en uitwendige

M E D I C A M E N T E N

Van welke ijder Chirurgijn

ten platten Lande in de

BARONNIE VAN BREDA

In voorraat moet voorzien zijn

Bals. Arcaei unc. ij
Universal. unc. j

Pulv. Cornach. dr. ij
Ocul. cancr. unc. sem.
Antispasmod. Sthal. unc. sem.

Empl. Diapalm. lib. sem.	Fol. S.S.S. unc. un. et sem.
e Labdano unc. ij	Flor. Chamaem. Libr. j
Diach. c. gumm. unc. ij	Sambući libr. j
Oxijcroc. unc. ij	Melilot libr. sem.
Vesicator. unc. j	Papav. err. lib. sem.
Ran. c. Dupl. merc. unc. j	Herb. Alth. libr. j
Ung. Basilic. nigr. unc. iiij	Malv. Libr. j
Ad Scabiem c. merc. unc. iiij	Parietar. libr. j
Althaeae unc. ij	Absijnth. libr. sem.
Nervin. unc. j	Philandr. libr. j
Defensiv. coerul. unc. ij	Scord. libr. sem.
Nutrit. unc. ij.	Farin. Sem. lini libr. j
Ol. Terebinth. lib. sem.	Alum. ust. dr. ij
Spir. vini rectific. unc. ij	Vitriol. Cypr. dr. ij
Vitrioli unc. sem.	Terebinth. V lib. sem.
Salis Ammon. unc. j	Bovist unc. j
Carminat. s. unc. j	Fungus gen ^t Swam unc. j
Nitri dulc. unc. sem.	Aq. Sambuci libr. j.
Mell. comm. lib. j	Antiparal. unc. ij
Rosarum unc. ij	Prophijlact s. unc. iiij
Elect. Diascord. fr. unc. ij	Elix. Propriet. P. unc. j
Theriac. unc. j	Tinct. Castoraei unc. sem.
Hiër. picr. unc. j	Succini unc. sem.
Diaprun. unc. j	Sal. Polijchrest. unc. sem.
Troch. alb. rhas. dr. ij	Absijnth. unc. sem.
Tutiae praept. unc. j	Ammoniac unc. j.
Nitri purific. unc. iiij	Gumm. Ammoniac. unc. j
Tartar. Emet. dr. sem.	Mass. Pillul. Strat. dr. ij
Crem. Tart. unc. ij.	Opii praept. dr. sem.
Merc. Praecipitat. R. unc. j	Cort. Peruvian. unc. ij
Camphor. unc. sem.	Mann. Calabrin. unc. iiij
Sal. Saturni unc. sem.	Rob. Sambuci libr. sem.
Pulv. Mijrrhae rubr. unc. j.	Sijrup. Diacod. unc. ij
Aloes. unc. sem.	Cich. c. rh. unc. ij
Cantharid. unc. sem.	Spong. N ^o 3.
Rad. Jalapp. unc. sem.	Mercur. viv. unc. j
Rhei dr. iiij.	Cap. Papav. Alb. c. Sem. N ^o 20.
IJpecacuan. dr. ij.	

Lijste der Instrumenten voor de Chirurgijns, welke sig reets op de respective Dorpen van de Baronnie van Breda ter neder gezet hebben.

4 Lancetten.	4 Groote en kleijne onderschep
i Spatul.	Naalden.
i Pincet.	i Tandetrekker na verkiesing
i Sondel	12 Spalken groot en kleijn.

i Holle Sondel	2 Scheermessen om incisien te doen.
i Regte Bistouri	i Tongriem Schaartje
i Kromme Bistouri	i Clijsteer Spuijt.
i Regte Schaar	i injectie Spuijtje
i Kromme Schaar.	4 Stroo armen, en een Beenlaade.

Bij deese souden die geene welke in het toekomende sig op een der plaatsen van de Baronnie van Breda zouden willen ter neder zetten, deese navolgende moeten bijvoegen.

i Beensaag met zijn toebehooren.	i Catheter voor een Man.
i Kleijn saagje om splinters af te saagen.	i Catheter voor een vrouw.
i Tourniquet met zijn toebehooren.	i Polijpustang.
i Troisquart.	i Trepaan met zijn toebehooren.

Was geteekent.

A: V: Gherdt.

Extract uyt het register der notulen van die van den Raade en Reekeningen van Haare Koninklyke Hoogheid Mevrouw de Princesse Douariere van Orangien Nassau &^a &^a &^a moeder en voogdesse (...).

De Baronie van Breda vormde een der gebieden binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden, waarover de Oranjes de jurisdictie hadden. Na den dood van Stadhouders Willem IV trad diens weduwe, Anna van Hannover (2 Nov. 1709 - 12 Jan. 1759) op als gouvernante over haar zoontje en handhaafde tegenover de regenten de stadhouderlijke praerogatieven. Uit haren naam is dan ook deze instructie voor Adriaan van Ghert als 's Lands Doctor opgesteld; zij omschrijft diens voornaamste taken:

- a) het examineren van chirurgijns en vroedvrouwen, vóór toelating aldaar;
- b) het tweemaal 's jaars visiteren van chirurgijns- en (ev.) apothekerswinkels;
- c) het opstellen ener minimuminventarislijst voor de chirurgijns-winkels;
- d) het visiteren, dan wel assisteren daarbij, van gekwetste of verongelukkete personen en het assisteren bij zware operaties of besmettelijke ziekten;
- d) het bemiddelen inzake geschillen over de kosten van verstrekte geneeskundige hulp.

Dit alles op een tractement van 300 guldens 's jaars en 5 guldens per dag als reiskostenvergoeding; het aannemen van giften hoegenaamd is hem nadrukkelijk verboden.

Bij de bestudering der geneesmiddelen- en instrumentenlijst valt al dadelijk op dat men zich tot het hoogst noodzakelijke in de plattelandspractijk heeft beperkt. De eigentijdse pharmacopeeën maken steevast melding der in deze instructie genoemde geneesmiddelen, de simplicia zowel als de composita. Ook de bereidingswijze der samengestelde middelen is in de toenmalige handboeken terug te vinden. Ter toelichting bij de lijst van chirurgische instrumenten dienen hier enige woordverklaringen: bistouri = operatiemes, scalpel; tourniquet = draaikruis, knevel; trepaan = schedelboor; troisquart = trocart = instrument om puncties te verrichten; sondel = sonde = peilstift.

Teneinde een denkbeeld te krijgen der toepassingsgebieden van enkele achttiende eeuwse geneesmiddelen, volgen hieronder de opmerkingen over krachten en gebruik van een aantal der in de instructie opgesomde geneesmiddelen, zoals beschreven door P. van Hamel, Med. Doctor, in diens *Pharmacopaea Hodierna, ofte Hedendaegsche Apotheek* (Utrecht, 1749):

Balsamum Arcaei: Het geneest de wonden en zweren, 't is ook zeer goed in fracturen van beenen, luxaties, kneuzingen, en kwetzingen van zenuwen.

Balsamum (Vulnerarium) Universale: Het is goet in versche wonden en kwetzingen der zenuwen &c. *Pulvis Cornachini*: Het zuivert zachtelyk de kwade humeuren, doet zweeten, staat de koortzen tegen, tempert de hitte van het bloed, en opent de verstoppingen.

Emplastrum Diapalma: Zy is goet in genezing van wonden, zweren, gezwellen, brandingen, kneuzingen, breuken, kakhieken, en fistels, doet de huidt groeijen, verkoelt de brandige zweren, en heelt wel.

Emplastrum de Labdano: Zy verzacht, doet de gezwellen verdwynen of brengt ze tot etter, en droogt het zog in de borsten op.

Emplastrum Diachylum cum Gummis: Het verzacht de harde schirreuse gezwellen, maakt dezelve ryp, matigt de hitte in de wonden, en geneest dezelve. Resolveert meer de harde gezwellen.

Emplastrum Oxycroceum: Zy verzacht, resolveert, stilt pynelyke deelen, is goet in kneuzingen, gebroke beenen, verstuikingen, verteert de vochten die daar in vloeijen, en bevordert derzelve genezing.

Emplastrum Vesicatorium: Zy is goet in slaapziectens, beroertheid, en andere ziectens van de herssenen, oogkwalen, tantpyn &c.

Emplastrum Ranarum cum Mercurio: Zy geneest alle de pynen in de gewrichten uit venuskwalen voortkomende, jigt, flerecyn &c. Het resolveert de tophen en scirren, en andere venus en glanduleuse koude gezwellen.

Unguentum Basilicum: Het doet de stoffen ryp worden, en brengt dezelve tot suppuratie, verzacht de pyn, en brengt de zweren tot genezinge.

Unguentum ad Scabiem: Dit is goet voor de schurft, en huidkwalen, uit een zoutachtige stoffe voortkomende, het tempert de gal en slymachtige stoffen, en de zoute scherpe humeuren, vermindert het jeuken, doodt ook de wormen.

Unguentum Althaeae: Het bevochtigt, verwarmt, verdryft de winden, verteert zacht al het slym in de borst, verzagt de pyn in de zyde, en harde en schirreuse gezwellen.

Unguentum Nervinum: Zy is goet in alle koude gebreken, als jigt, is zeer penetrerende, en verzacht de pyn &c.

Unguentum (Defensivum) Coeruleum: Zy is zeer verdrogende, verzachtende, tempert zeer alle scherpe vochten, en doet de huidt groeijen.

Unguentum Nutritum: Zy is verdrogende, en goet in schurft en andere kwalen des huidt, zuivert de wonden, en doet de huid groeijen.

Spiritus Vitrioli: Het is goed in een benauwde borst en derzelve kwalen, kinkhoest, en heete koortzen, zy bedwingt de gal, breekt de slym, en steen, en dryft het graveel uit.

Spiritus Salis Ammoniaci: Ze is zeer doordringende, wederstaat de koorts, tempert het zuur, is goet in stuipen, vallende ziectens, lammigheid, en moederkwalen.

Spiritus Carminativus: Deze versterkt het harte, de maag, en herssenen, verdryft de winden en kolyken uit slym en koude voortkomende, is goet in krimpelingen des buiks, en doodt de wormen &c.

Spiritus Nitri Dulcis: Het is goed in kwaadaardige en brandende koortzen, voor de maag, kolyk met winden, graveel, moertrekkingen, en alle verstoppingen.

Electuarium Hierae Picrae: Dit verdeelt en maakt los de dikke slymachtige deelen, die in de maag en 't gedarmte zyn, het opent de verstoppingen van de milt en lever, maakt een zachten afgang, en verwekt ook de stonden.

Electuarium Diaprunum: Het purgeert de galachtige stoffen op een zeer zachte wyze, en is goet in gedurige koortzen, geelzucht, als mede in borstkwalen, der nieren en blaas, en matigt de hitte &c.

Trochisci Albi Rhasis: Ze zyn goet in ontstekinge en zweren van de urether en blaas, voornamentlyk in een druipert.

Tartarus Emeticus: Dit is een sterk braakmiddel, en moet met voorzichtigheit gebruikt werden.

Cremor tartari: Zy is goet om alle de dikke slymige stoffe te doorsnyden, maakt afgang, en opent alle verstoppingen.

Mercurius Praecipitatus Ruber: Zy doet sterk braken, geneest de schurft, zuivert de vleessige uitwassen in wonden, dood de luyzen, en is goet voor zeere hoofden der kinderen.

Sal Saturni: Het is goet voor hairworm, ontstekingen der oogen, voor de kwalen der huid, en kwade keelen, stelpt de stonden, ambeyen, en roode loop.

Aqua (Flor.) Sambuci: Dit water is uiterlyk en innerlyk dienstig, 't verzagt de scherpe vogten, is goed in de Belroos, en voor puisten in 't aangezicht; doet wateren, en verzagt de graeveelpynen.

Aqua Anti-paralytica: Dit water is in alle lammigheid en beroertheid een goed middel, zoo wel van buiten als van binnen gebruikt, ook in alle hoofd en zenuwziektens, opent de verstoppingen, en versterkt de maag en 't hert, en bewaart de wonden tegen verrottinge.

Elixir Proprietatis Paracelsi: Het versterkt het hart en de maag, zuivert het bloed, doet zweeten, en bevordert de verteering der spyzen, verwekt de stonden, en is goet in moederkwalen, scheurbuik, koortzen, doodt de wormen, en wederstaat de verrottinge.

Tinctura Castoraei: Versterkt de lyfmoeder, en is goet voor verstikkingen daar uit voortkomende, als mede voor beroertheit, vallende ziekte &c.

Tinctura Succini: Is goet in de kolyk van slymachtige stoffen voortkomende, opent de verstoppingen, verwekt de stonden, en zuivert het bloed.

Sal Polychrestum: Zy is goet in binnenkoortzen, waterzucht, het zuivert de wey uit de buik, doet wateren, purgeert, stilt de brand in de koortzen, en verslaat den dorst.

Sal Absynthii: Stilt het braken, is goet voor de maag en kwade koortzen.

Rob Sambuci: Is goed in kwaadaardige koortzen, solveert, maakt afgang, doet wateren en zweeten, opent alle verstoppingen van galachtige stoffe veroorzaakt, en is ook goed in de roos.

Syrupus Diacodii: Zy stilt den hoest, doet slapen en stilt de pyn, is goed in 't bloedspuwen, en doet de fluimen opkomen en uitspuwen.

Syrupus Cichorei cum Rheo: Ze opent, en is goed in de obstructien van de lever en milt, voor de geluwe, een harde en gezwollen buik, een ongemak zeer gemeen by de kinderen, wegens verstoppingen of wormen, het maakt een zachten afgang, dryft alle kwade en galachtige stoffen uit, versterkt, en is goed in alle galziektens.
